

Svenskarna nobbar sexundersökningar – nya metodologiska grepp krävs

Allmänhetens intresse av att delta i brett upplagda sexualvaneundersökningar minskar. Det försvårar generaliseringar av resultaten och kan leda till snedvriden rapportering i medierna. Det är i detta läge bättre att göra mindre studier med mer specificerade målgrupper och syften.

Sexualvanorna tillhör privatlivet. Ändå finns det vägande skäl för att kartlägga dem i vetenskapliga studier. Kunskapen behövs som underlag för samhällsinsatser inom t ex kriminal-, social- och hälsopolitiken. Samhället förväntas bidra med åtgärder som följer av människors sexuella aktiviteter: insatser för att förebygga eller bota sexuellt överförda infektioner eller för att motverka sexuella oegentligheter av olika slag.

Sverige har lång tradition när det gäller sexualforskning. Sedan 1960-talet har åtminstone tre stora befolkningsbaserade studier genomförts: 1967 års studie, »Om sexuallivet i Sverige« (publicerad som offentlig utredning år 1969) [1], Edgardhs studie »Sam 73–90« år 1990 (inriktad på ungdomar) [2], och Folkhälsoinstitutet studie »Sex i Sverige« år 1996 [3]. Många mindre studier med främst kvalitativ inriktning har också gjorts [4].

De befolkningsbaserade studierna 1967 och 1996 täcker båda ett brett fält av mänskligt sexuellt beteende. Undersökningsmetoden är också densamma: personliga besök hos respondenterna, känsliga frågor besvarades i ett enkätformulär, övriga frå-

gor vid intervju. Deltagarfrekvensen skilde sig dock åt. 1967 samtyckte 90,5 procent av de tillfrågade till att delta, men 1996 bara 59 procent. Skillnaden illustrerar en generell tendens: ett minskat intresse hos allmänheten för att delta i sexualvaneundersökningar.

Även befolkningsbaserade sexualvaneundersökningar i ett par av våra nordiska grannländer har haft starkt vikande svarsfrekvens under senare år. I Norge var den 63 procent 1987 och 36 procent 2002, i Finland 76 procent 1992 och 46 procent 1999 [5, 6].

Vid sidan av de renodlade sexualvaneundersökningarna har ett flertal studier av allmänhetens kunskaper, attityder och sexualvanor relaterade till HIV/aids gjorts [7, 8]. Materialet har insamlats med postenkäter. Mellan 1986 och 2007 genomfördes nio sådana studier, vardera med ett urval på 4 000–6 000 personer. För 2011 planeras ytterligare en studie under ledning av forskare vid Malmö högskola.

Aidsstudiernas syfte är att belysa allmänhetens kunskaper och attityder kring HIV/aids. Dessutom ställs några frågor om förekomst av sexuellt riskbeteende: oskyddat sex, antal partner och tillfälliga sexuella kontakter.

Eftersom frågorna haft samma ordalydelse vid varje enkättillfälle ger studierna möjlighet att följa förändringar i sexuellt riskbeteende under aidsepidemins gång. Även i dessa studier kan man se en sjunkande svarsfrekvens, från cirka 70 procent i 1980-talets undersökningar till 51 procent år 2007.

År 2009 genomfördes en ny stor sexualvaneundersökning i Sverige, »UngKAB09«, inriktad på personer mellan

Sexualvaneundersökningar måste planeras utifrån insikten att människor blivit alltmer obenägna att delta.

15 och 29 år [9]. Både till antalet deltagare och omfattning är det den hittills största sexualvaneundersökningen i Sverige. Den har en »mixed mode design« och består av två delar. Den första delen är en traditionell postenkät. I den andra har enkäten lagts ut på olika webbplatser på Internet, och vem som helst i åldersgruppen 15–29 år har kunnat besvara enkäten. Svaren redovisas gemensamt, men jämförelser görs också mellan de två delarna.

Svarsfrekvensen i postenkäten i UngKAB09 blev mycket låg: 24 procent. För den nätbaserade delen av studien går det inte att beräkna någon svarsfrekvens eftersom alla 15–29-åringar i landet hade möjlighet att besvara enkäten och det är obekant hur många som läste den. Det är därför över huvud taget inte möjligt att generalisera resultaten i denna del.

Vad beror de låga och minskande svarsfrekvenserna på? Förklaringen kan delvis sökas i de ofta mycket omfattande frågeformulären och känsligheten i frågorna. Men dessutom tycks det finnas en gene-

rell tendens, nämligen att människor blivit allt mer restriktiva när det gäller att medverka i studier av detta slag. Orsaken är okänd; kanske finns det ett samband med senare års utveckling mot ett samhälle med mer individualistiska drag än tidigare [10].

Det kan vara problematiskt att generalisera resultat från sexualvaneundersökningar. Det hänger ihop med den ibland låga svarsfrekvensen, men också med att frågorna är av mycket personlig art och att deltagarna därför tenderar att lämna ofullständiga eller mindre sanningsenliga svar. Det är vanligt att rapportera erfarenheter som i något avseende haft en positiv betydelse men att avstå från att redovisa sådant som är pinsamt eller på annat sätt besvärligt [11]. Möjligheterna att generalisera försvaras också av att deltagarna i olika avseenden brukar skilja sig från bortfallet; de har högre utbildning, högre status och ett mer aktivt sexualliv än de som valt att inte delta [12, 13].

I UngKAB09:s rapport [9] framhålls två tänkbara karakteristika hos deltagarna: de kan ha varit lojala personer som ansett att det varit deras plikt att delta, eller de kan ha haft särskilt intresse för sexuella frågor. Respondenternas sexuella erfarenheter kan därigenom ha skilt sig väsentligt från individernas i bortfallet. Men vi vet föga om detta. På grund av den låga svarsfrekvensen i postenkäten, och eftersom urvalet i den nätbaserade delen var »självalstrerat«, kan generaliserande slutsatser svårligen dras av studien.

Allmänheten läser sällan forskningsrapporter. Information om forskningsresultat

CLAES HERLITZ
docent, forskare,
Dalarnas forskningsråd, Falun
claes.herlitz@dfr.se

tat hämtas i första hand från massmedierna. En vanlig kritik mot dessa är att de (ibland men inte alltid) förenklar, målar i svart och vitt och tar fasta på sensationella detaljer. Journalister kan också ha svårt att tolka och värdera resultat från vetenskapliga studier. När det gäller resultat från sexualvanestudier är det lätt hänt att journalister förmedlar en felaktig eller missvisande bild.

Exempel kan ges från massmediernas rapportering (5 april 2011) efter publiceringen av UngKAB09:s rapport. Sveriges Television rapporterar att en tredjedel av alla män och pojkar mellan 15 och 29 år dagligen tittar på porr på nätet. Dagens Nyheter säger att unga använder kondom vid endast tre av tio samlag. I Aftonbladet får vi veta att varannan ung kvinna har utsatts för sex mot sin vilja. Men resultaten är inte så säkra att sådana uppgifter kan lämnas utan stora reservationer.

Problemet att allmänheten via forskning inom sexualområdet kan bibringas »kunskap« som mycket väl kan vara felaktig eller missvisande bör uppmärksammas. Reaktionen och känslor som väcks hos människor kan ibland baseras på ett otillräckligt underlag. Den skrämmande, men kanske felaktiga, uppgiften att hälften av alla unga flickor utsatts för sex mot sin vilja kan välla delvis ooberättigad oro och mindre adekvata reaktioner både i denna grupp och bland människor i allmänhet.

Att tillförlitlig och användbar kunskap via forskning ska nå ut i samhället ställer krav på forskaren. Tydliga

»Framtida befolkningsbaserade sexualvaneundersökningar måste planeras utifrån insikten att människor blivit alltmer obenägna att delta.«

och tillräckliga reservationer om resultatens tillförlitlighet måste lämnas i hela informationskedjan, från forskningsrapport till skriftlig och muntlig pressinformation. Detta krav kan vara särskilt stort när det gäller forskning inom sexualområdet. Generellt sett tillgodoses kravet väl av svenska forskare, men det kan finnas mer att göra.

Sexualvaneundersökningarna 1996 och 2009 hade en mycket hög ambitionsnivå när det gäller bredd och detaljeringsgrad. Enkätformuläret i UngKAB09 omfattade 22 sidor och totalt 63 frågor. Den låga deltagarfrekvensen i denna studie hänger säkerligen ihop med formulärets stora omfattning och även med känsligheten i frågorna.

I fortsatta sexvaneundersökningar måste intresset för att få ny kunskap nogt avvägas mot möjligheterna att få svar. En förutsättning för att de tillfrågade ska känna sig motiverade att svara är att undersökningens syfte klart presenteras. Brett upplagda sexualvaneundersökningar som inte har något mer uttalat syfte än att skaffa ökad kunskap om allmänhetens kunskaper, attityder och beteenden inom området sex och hälsa riskerar att mötas av misstro.

Sexualvanestudier kan ha många olika syften. Dessa bör inte sammanblandas. För varje undersökning bör syftet nogt specificeras. Strävan bör vara att ställa frågor som kan kännas viktiga och relevanta för just den målgrupp som omfattas av undersökningen. Med hänsyn till både etik och generaliseringsmöjligheter bör frågor inte ställas som kan uppfattas som uppenbart ovidkommande eller integritetskränkande av målgruppen och som därför riskerar att inte besvaras.

Internationellt har många metoder för sexualvaneundersökningar prövats. Erfarenheterna är blandade. Intervju-baserade studier har haft va-

rierande svarsfrekvenser [14, 15] liksom studier baserade på telefonintervjuer [16-18]. Studier med ganska lovande resultat har gjorts där traditionellt upplagda personliga intervjuer kombinerats med en metod där respondenten själv med datorstöd genomför en del av intervjun (»computer-assisted selfinterviews«, CASI) [19]. Undersökningar baserade på postenkäter är kostnadseffektiva och fördelaktiga särskilt om man vill få kunskap om handlingar som kan upplevas som laddade [20], men det är nödvändigt att begränsa deras omfattning för att få en god svarsfrekvens.

En Internetbaserad undersökningsmetod som innebär att alla i en sociodemografisk grupp tillåts delta har använts i olika sammanhang under senare år, även utanför sexualområdet. Genom denna metod kan antalet svarande bli stort, men svarsfrekvensen går inte att beräkna. Studiernas värde minskar därigenom starkt. Det är önskvärt att man i framtiden avstår från sexualvanestudier med denna design.

Den tidigare nämnda studien utifrån aidsproblematiken som planeras vid Malmö högskola ska genomföras hösten 2011. Den ska bestå av två delar. Den första är en vanlig postenkätstudie och den andra är Internetbaserad. Deltagarna rekryteras genom rikstäckande telefonundersökningar med ett slumpmässigt urval av personer, och en »webbpanel« skapas. Metoden bygger alltså inte på självselektion. Panelen deltar sedan i enkätundersökningar inom olika områden. Metoden är utan tvivel intressant och kan vara ett viktigt inslag i framtida sexualvaneundersökningar.

Det förekommer att man försöker höja svarsfrekvensen genom att ge någon form av ersättning eller annan uppmuntran till deltagarna. I enkätundersökningen kring aidsproblematiken 2007 [7]

fick alla som besvarade enkäten en trisslott. I UngKAB09 [9] kunde deltagarna delta i en tävling med olika priser. Deltagarfrekvensen i båda dessa undersökningar blev emellertid inte hög. I den förstnämnda studien var den lägre än i någon av de motsvarande tidigare svenska aidsundersökningarna, och i den sistnämnda var den lägre än i någon tidigare befolkningsbaserad svensk sexualvanestudie.

Framtida befolkningsbaserade sexualvaneundersökningar måste planeras utifrån insikten att människor blivit alltmer obenägna att delta. Stora undersökningar där risken bedöms vara stor för en otillräcklig svarsfrekvens (t ex efter en provundersökning) bör inte genomföras. Det är då bättre att göra mindre studier, kanske av kvalitativ karaktär, med mer specificerade målgrupper och ett mer avgränsat syfte.

■ *Potentiella bindningar eller jävsförhållanden: Författaren har arbetat i projektet »Aids-epidemin speglad i sjukvård och samhälle« sedan 1986 och har inom detta projekt medverkat i fem delstudier (1986-1989, 1993) och lett fyra delstudier (1997, 2000, 2003 och 2007).*

REFERENSER

- Zetterberg H. Om sexuallivet i Sverige. Stockholm: Allmänna förlaget; 1969. SOU 1969:2.
- Lewin B, Fugl-Meyer K, Helmius G, Lalos A, Månsson SÅ. Sex i Sverige. Om sexuallivet i Sverige 1996. Stockholm: Folkhälsoinstitutet; 1998.
- Edgards K. Tonåringar, sex och samlevnad. Stockholm: Förlags-huset Gothia; 1992.
- Herlitz C. HIV och AIDS i Sverige. Kunskaper, attityder och beteenden hos allmänheten 1987-2007. Stockholm: Socialstyrelsen; 2008.
- Tikkanen RH, Abelson J, Forsberg M. UngKAB09. Kunskap, attityder och sexuella handlingar bland unga. Göteborg: Göteborgs universitet, institutionen för socialt arbete; 2011. Skriftserie 2011:1.

Läs mer Fullständig referenslista Lakartidningen.se